

Віра Бурдяк

ФЕНОМЕН БУКОВІНИЗМУ ТА ЙОГО КОНКРЕТНИЙ ВИЯВ ЩОДО НІМЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ КРАЮ

Україна, як і більшість країн світу – поліетнічна. Водночас на загальному поліетнічному тлі суспільства, аналізуючи поселенську структуру, можна чітко виокремити регіони, де компактно проживають представники багатьох етносів. Яскравий приклад – Чернівеччина. Одна з її особливостей – поліетнічний склад населення, яке здавна славиться інтенсивними міжетнічними контактами. Представники східнослов'янського і східнороманського населення століттями жили поруч, створюючи, як пише І. Буркут, своєрідну модель співжиття різних етносів¹. Так, до 1918 р. більша частина сучасної Чернівецької області України разом з нинішнім Сучавським повітом Румунії входили до складу герцогства Буковини – коронної землі Австро-Угорської імперії. В науковій літературі вже сформувався образ буковинця (набувши навіть деяких міфологічних ознак), терпимого до людей різного етнічного походження та конфесійної належності. Зокрема, О. Добржанський використовує поняття *буковинізм* для означення регіональної самосвідомості, вказуючи на характерний для нього високий ступінь етнічної толерантності².

Нещодавно ми дослідили соціально-політичний портрет Буковини щодо сприйняття великої німецької спільноти, яка проживала тут до 1940 р.³. Основна мета дослідження полягала в виявленні ставлення буковинців до політичних подій ХХ ст., поінформованості і знання Німеччини, її розвитку, взаємин населення України та ФРН. Значна увага приділялася ставленню буковинців до діяльності різних німецьких фондів та товариств, посольства ФРН в Україні, оцінці взаємин з німцями й офіційними структурами ФРН.

Для отримання об'єктивних даних і неупередженого політологічного аналізу було проведено повномасштабне дослідження громадської думки мешканців області в лютому-березні 2004 р. Це дало змогу з'ясувати погляди населення щодо різних аспектів розвитку регіону та їх ставлення до німецької спільноти, об'єднання двох частин німецької держави, її сучасного розвитку. Методом анкетування опитали 750 громадян. У першому питанні “Скажіть, будь-ласка, які історичні події ХХ ст. Ви вважаєте найважливішими?”, звернулися до тих історичних подій, які найбільше турбували людей у минулому ХХ ст. Відповіло на це питання 99,86% респондентів. Їх відповіді, за переліком 9-ти вказаних подій, умовно поділені на 2 групи. До 1-ї п'ятірки ввійшли ті, які безпосередньо пов'язані з внутрішнім життям України чи безпосередньо торкалися населення краю (Перша та Друга світові війни, *холодна війна*, розпад СРСР, незалежність України). Вони зумовлювали небезпеки, ризики і турботу про власне життя, своїх дітей, родин, близьких, які воювали на фронтах світових війн, або труднощі викликані зміною звичного, усталеного способу життя. Значний відсоток відповідей випав саме на ці події. Найбільше респондентів (69,21%) вважають найважливішою подією ХХ ст. Другу світову війну. Очевидно тому, що ще живе покоління людей, яке на власному досвіді відчуло всю біль втрат і негараздів, розповіло про страшну подію молоді. Близьким є результат, за яким 62,85% респондентів вважають визначальною подією ХХ ст. відновлення незалежності України. З вірогідністю цього можна погодитися, адже самостійність, незалежність, свобода власної держави, за яку боролися десятки поколінь упродовж століть стала реальністю, відкрила нові перспективи розвитку. На 3-му місці показник, пов'язаний з розпадом СРСР. Він майже тотожний

з попереднім – 61,16% респондентів назвали його головною подією ХХ ст. Близькість цих показників пояснюється безпосереднім зв'язком подій. Адже Україна стала незалежною лише після розпаду СРСР. Найменше відповідей випало на таку подію ХХ ст., як *холодна війна*, напевно, тому, що закритість України та СРСР зробили її значимою швидше для політиків, ніж для пересічного буковинця.

До питань 2-ї групи, куди ввійшли події, які опосередковано торкалися буковинців, можна віднести: поділ Німеччини на Західну (ФРН) та Східну (НДР), руйнування Берлінського муру, об'єднання двох частин Німеччини, утворення ЄС. Серед них відповіді респондентів поділилися так: на 1-му місці (24,44%) стоїть утворення ЄС; на 2-му (11,86%) – об'єднання Німеччини; на 3-му (10,03%) – падіння Берлінського муру. Найменший результат – 4,24%, зазначено щодо поділу Німеччини на дві держави. Це можна пояснити тим, що країна вже об'єдналась і респонденти розцінили цю подію більш значимою, та й тоді, коли Німеччина поділилася, вона сприймалася в СРСР як *евентуальний ворог*, а багато людей і нині, особливо старше покоління, оцінюють подію як закономірну розплату за розпалювання війни і як засіб збереження миру. Отже, майже всі респонденти визначилися з найважливішими історичними подіями ХХ ст., віддаючи перевагу тим, що торкалися внутрішнього стану України.

Попри існуючі регіональні відмінності у ментальності, світонастановах, рівні розвитку національної свідомості, населення Чернівецьчини – органічна складова українського народу в цілому; вже понад 60 років буковинці живуть в *єдиному організмі* з населенням усіх регіонів країни; вони, як і представники всієї України, в однаковій (а можливо і більшій) мірі зазнали руйнівного тиску тоталітарного режиму; нині, незважаючи на регіон проживання, ми всі разом розбудовуємо нову демократичну, правову і соціальну державу – Україну.

Водночас населення західних областей у цілому, і Чернівецьчини зокрема, давно, внаслідок політичних обставин, утворює особливу спільноту, частину території Української держави з поліетнічним населенням; специфічний регіон, якому притаманні самотутнє мислення і поведінка, релігійні преференції і мови, культурні традиції

минулого і ставлення до сучасних реалій. Певна річ, що традиційна ментальність та національна свідомість буковинців спонукали їх до вивчення, ознайомлення чи просто вияву людського інтересу до історії краю, в якому вони живуть, до усвідомлення його специфічності, у порівнянні з іншими регіонами України. Тут більше проявляється пізнавальний чинник (елемент) культури, що являє собою досить різнопланове і багатовимірне явище, і, відповідно, поділяється на ряд складників та їх емпіричних індикаторів. Серед них на перший план виступає чи не найголовніша передумова, що спонукає особу до пізнання історичних процесів, – інтерес до історії як такої. Аналізуючи відповіді на питання “Скажіть, будь-ласка, чи цікавитеся Ви історією краю, в якому живете?”, ми виявили, що інтерес до історії краю досить високий. Проаналізуємо залежності, які дають змогу з’ясувати міру зацікавленості різних категорій респондентів історією краю.

За ознакою статі у зацікавленості історією особливих переваг немає. З усіх опитаних чоловіків позитивно відповіли 88,57%, серед жінок – 84,99%. Отже, і чоловіки, і жінки Буковини майже однаково цікавляться історією краю, хоча інтерес у чоловіків дещо вищий. Кількісні показники обох статевих груп, на нашу думку, досить високі. Щодо пов’язаності рівня зацікавленості історією краю та *рівнем освіти*, відмінності між різними групами респондентів незначні. Наше припущення, що інтерес до історії краю характерний особам з вищим рівнем освіти, не підтвердилося. Так, позитивну відповідь дали 90,91% опитаних з початковою освітою, 89,47% – з неповною середньою освітою, а серед осіб з середньою спеціальною освітою його виявили – 88,57%, з незакінченою вищою освітою – 77,94% і з вищою освітою – 89,27%.

За віковою ознакою інтерес до історії більше виявили особи середніх і старших вікових груп. Одержані дані свідчать, що серед молоді до 30 рр. інтерес дещо нижчий (77,31%), а далі підвищується серед представників різних вікових груп: 31-40 рр. – 90,91%, 41-50 рр. – 91,43% та 51-60 рр. – 91,75%, утримуючись у межах 87,91% серед тих, кому 61-70 рр. і трохи спадає у групі тих, кому за 70 рр. – 82,61%. Тож, звернення до вікових категорій не дало багато даних, але підтвердило стереотипну думку щодо пізнавальної пасивності

молоді: значна частина якої не цікавиться історією краю або відчуває до неї лише споглядальний інтерес.

Подальше дослідження і поглиблений компаративний аналіз виявили, якими є пізнавальні інтереси людей *працюючих і непрацюючих* (у державному чи легальному приватному секторах). Означене питання було проаналізоване також крізь призму думок респондентів – представників різного *професійного статусу*. Спад інтересу до історії краю спостерігається у групі тих, хто не пов'язаний з певним виробництвом чи трудовим колективом. Серед домогосподарок, що позитивно, інтерес до історії краю становить – 86,00%, у пенсіонерів – 86,76%. Натомість серед т.зв. непрацюючих інтерес до історії краю проявляють дещо менше респондентів, ніж домогосподарки та пенсіонери – 79,17%. Очевидно, їм просто не *до історії*, оскільки доводиться боротися за виживання. Але все ж їх інтерес вищий, ніж серед учнів. Дивно, що лише 74,39% учнів цікавляться історією краю. Це підтверджують і наведені уже дані, одержані серед молоді за ознакою *віковий статус*. Тож відповіді показали, що більшість респондентів цікавиться історією краю.

Наступне запитання – “Чи відомо Вам, що Буковина багатонаціональний край?” вияснило знання громадян про поліетнічність краю. Феномен *буковинізму* має власну історію, досить складну і неоднозначну, що, до певної міри, відображають наступні питання анкети та відповіді на них. Співвідношення тих, хто цікавиться історією краю, за попередніми даними становило 86,54% : 13,46%. З відповідей на це питання видно, що про Буковину як багатонаціональний край знають – 96,75%. Тобто на 10,21% більше тих осіб, які цікавляться історією краю. Отже, незважаючи на нижчий інтерес до історії краю, це не впливає на високу переконаність і знання того, що Буковина – поліетнічна, а можливо й, до певної міри, сприяє толерантності у взаєминах між представниками різних націй у сучасний період. Адже на Буковині ніколи не було і нині відсутнє етнічне протистояння.

На запитання “Назвіть, будь-ласка, ті нації, які населяли цей край у минулому” – позитивно відповіли 85,17% респондентів. З різною частотою вказувались усі варіанти відповіді-меню та ще 3 нації, не внесені до переліку. Найчастіше зустрічаються 11 націй, серед них

– 8 з анкети (українці, румуни, молдовани, німці, євреї, росіяни, поляки, білоруси) і 3 нації – додатково названих респондентами у графі “Ваш варіант відповіді” (вірмени, угорці, австрійці). Ті, що зустрічалися рідше або зазначені як “різні”, становлять 15,59%.

Кореляційна залежність за ознакою – *місця проживання* і відповіддю виявила помітні особливості. Так, у районах компактного проживання румунів та молдован, респонденти найперше вказують на проживання на Буковині представників тих націй, до яких належить більшість населення району, або й вони самі (Новоселицький (78,72%), Глибоцький (94,92%), Сторожинецький (98,21%), Герцаївський (100%)). І, навпаки, у районах, населених переважно українцями, насамперед називають представників цієї нації.

До 1940 р. на Буковині проживали десятки тисяч німців, репатрійованих у 1940 – 1941 рр. до Німеччини. Частина з них у 80 – 90-х рр. відродила зв'язки з краєм, що увійшов у їх особисту та їх предків долю. Тож, закономірно, що багато респондентів (44,44%) з тих, які відповіли на запитання, зазначили, що серед націй, які населяли Буковину в минулому – проживали німці. Можна припустити, що більшість німців проживала саме в тих районах, респонденти з яких найчастіше зазначали представників цієї нації, або ж внаслідок різних обставин частіше спілкувалися з німцями. Цікаво, що респонденти у своїх відповідях найчастіше зазначали серед націй, що проживали на Буковині, румунів (86,90%), євреїв (50,41%), німців (44,44%), австрійців (42,12%) і лише на 5-му місці по частоті стоять українці (39,30%), які нині становлять більшість у краї. Ймовірно, що частина опитаних, вказуючи на проживання австрійців, мала на увазі німців. У цьому разі відсоток гіпотетично може збільшитися.

Отже, аналіз відповідей респондентів показав, що авторитет німців на Буковині був значним, оскільки, незважаючи на те, що минуло понад 60 років з часу масової переселенської акції, внаслідок якої більшість німців залишили край, така кількість респондентів вказала на їх проживання в області. Майже тотожні відповіді про проживання німців на Буковині дали респонденти чоловіки і жінки, різниця у частоті відповідей становить 2,17% на користь чоловіків. Розбіжність відповідей за *освітньою ознакою* – 14,13%. Частіше про це зазначали респонденти з початковою і вищою освітою, менше з

середньою. Загалом, на нашу думку, відсоток відповідей на питання досить високий.

Практично всі опитані відповіли на запитання “Назвіть, будь-ласка, ті нації, які сьогодні проживають на Буковині?”. 61,28% респондентів вказали на проживання німців. За ознакою вік серед опитаних у віковій групі 10 – 20 рр. – 69,23% зазначили проживання німців; у групі 21 – 30 рр. – 54,22%; у групі 31 – 40 рр. – 66,41%; у групі 41 – 50 рр. – 58,99%; у групі 51 – 60 рр. – 70,10%; у групі 61 – 70 рр. – 67,78%, у групі 71 – 80 рр. – 50,72%. За ознакою стать серед чоловіків про проживання на Буковині німців вказали 62,82%, серед жінок – 60,05%. Отже, аналіз відповідей на це питання майже аналогічний з аналізом попереднього. Так, більше поінформовані про проживання німців на Буковині чоловіки (різниця з жінками – 2,77%); респонденти з початковою та вищою освітою і менше з неповною середньою; та представники 10 – 20 рр., 51-60 рр. і 61 – 70 рр.

Відповіді на питання “Скажіть, чи відомо Вам щось про існування в минулому на Буковині великої німецької спільноти?” поділилися майже порівну. 47,94% респондентів знають, що в минулому на Буковині жила велика німецька спільнота, а 52,06% – не знають. На питання анкети “Скажіть, будь-ласка, які асоціації викликають у Вас німці Буковини?” відповіло 510 респондентів або 68,00% опитаних. Відповідь на це відкрите питання, очевидно, викликала певні труднощі, оскільки 240 респондентів (32,00%) не відповіли, хоч питання не могло спричинити певні незручності. Але люди не завжди бажають відверто заявляти про своє особисте ставлення до того чи іншого питання. Так, і в нашому випадку 32,00% опитаних не висловили своєї думки. Швидше всього, вони просто не задумувалися над подібним питанням або не спілкувалися з німцями і тому не виробили до них певного ставлення, що підтверджує відповідь на наступне питання.

Серед тих, хто відповів на це питання, відповіді були досить різні і варіативні. Асоціації опитаних представлені у вигляді широкого віяла: щире захоплення (захоплююць їх стійкістю і мужністю після всіх пережитих труднощів); визначення основних характеристик властивих німцям (виховані, багаті, індивідуальні, надзвичайно на-

полегливі, скурпульозні, освічені, акуратні, педантичні, культурні, схильні до підтримування чистоти і порядку, працелюбні, підприємливі); часто дивні, але без оцінок (старі австрійські офіцери у відставці); позитивні; нейтральні; без жодних асоціацій; негативні; відверто негативні (вороги, вбивці). Зазначимо, що аналіз відповідей на питання поділився так: позитивні асоціації німці викликають у 41,93%, нейтральні і жодних асоціацій у – 45,72%, негативні – у 12,35% респондентів. Отже, відповіді дають певне уявлення про ставлення опитаних до німців Буковини. Позитивний потенціал – високий і в сумі становить 87,65%.

Це виглядає цілком закономірним, якщо пригадати соціальний статус німців на Буковині, перші поселення яких з'явилися тут у другій половині XVIII ст., з включенням краю до Австрійської імперії у 1774 – 1775 рр. Тоді ж етнічний склад Буковини зазнав відчутних змін. У попередні століття більшість населення краю становили православні українці та молдаване, а національні меншини представляли євреї-сефарди, роми (цигани), меншою мірою вірмени, греки та поляки. Відомий дослідник історії Буковини А. Жуковський, посилаючись на Г. Креквіца, вказує серед етнічних громад середньовічного Молдавського князівства, поряд з *русинами* (українцями), молдаванами, поляками, болгарами й представниками інших етносів також німців⁴. С.Осачук пише, що “у німецькому заселенні Буковини нового часу були задіяні головним чином два регіони Німеччини: південно-західний із рейнським Пфальцем, Баденом, Вюртембергом, Франкеном та Богемія. Поряд з ними необхідно згадати й вихідців із Ціпсу (Верхня Угорщина), які мігрували в край як робітники гірських копалень, та міські елементи німецькомовних провінцій Австрії. Це був, так би мовити, стрижневий потік, до якого долучалися й німецькі переселенці з інших міст Німеччини та Австрії”⁵.

Науковець зазначає, що про виняткову потребу поселення німців у новоприлученій провінції повідомляли вищих управлінців держави глави військової адміністрації Буковини генерал Г. фон Сплени, а згодом його наступник генерал Енценберг. Останній, зокрема писав, що землеробству Буковини потрібні “німецькі робочі руки” і “німецький спосіб господарювання”⁶. Генерал Енценберг і його управ-

лінці знали, що заснування на Буковині німецьких колоній шляхом протиставлення корінним жителям не прийнятне, а тому для підвищення побутової і господарської культури серед місцевого населення слід було включати три-чотири німецькі сім'ї до складу більших існуючих автохтонних поселень як певний *культуризаційний взірець*. Самостійні німецькі поселення мали засновуватися лише на приватних маєтках. За сприяння австрійських, а з 1918 р. румунських властей, кількість німців значно зросла. У 1940 р., з приходом на Буковину радянської влади і включення її до складу Української РСР, тут нараховувалося понад 40 тис. німців.

Німці жили у 115 населених пунктах області, займалися сільським господарством, кустарництвом, ремісництвом, підприємництвом, працювали в державних установах краю тощо. Більшість їх жила у сільській місцевості, де було понад 5 тис. німецьких сільськогосподарських маєтків⁷. Найбільше німецьких господарств знаходилось у Сторожинецькій (1547), Чернівецькій (618), Глибоцькій (540) та Вижицькій (228) волостях. У решті волостей було від 9 до 100 господарств, за винятком деяких населених пунктів, де цей показник значно перевищував узагальнений. Так, у с. Жадова-Нова Сторожинецької волості було 176 німецьких господарств, у с. Мостичани – 257, у с. Красно-Шора – 349. Подібна ситуація була й у Глибоцькій волості (Тереблече-Нова – 351, у Петрівцях Верхніх – 55 господарств) та у Вижицькій волості (Катеринендорф – 110, Верхні Луківці – 41 господарство). У цих селах німці жили компактно і становили основне населення. Їх господарства мали добре устаткування, охайність, добротність, порядок, передову для того часу агротехнічну культуру та технологію сільгоспвиробництва. На одне німецьке господарство припадало 1 – 3 га землі, 1 кінь, 1 корова. З сільгосппреманенту на початок жовтня 1940 р. (розпал депортації німців) у їх господарствах було 58 молотарок, 24 двигуни, 19 трілерів, 295 віялок, 927 плугів, більше тисячі борон та 283 брички. Майже 20% сільських німців займалися ремісництвом⁸. Міські німці компактно проживали в основному у Чернівцях та Сторожинці.

Старанною працею в сільському господарстві, промисловості та торгівлі вони зуміли досягти високого економічного статусу. На противагу неможливим, чи й бідняцьким оселям місцевих селян, їх

господарства були повністю товарними, свідчили про певну відкритість спільноти та її комунікативні якості.

Німецька спільнота мала високий рівень побутової культури і вміла задовольняти естетичні потреби. У Чернівцях створили Німецький народний дім, який став центром культурної, суспільно-політичної і громадської діяльності для всього краю. (До речі, за сприяння німецького культурного товариства у Чернівцях, посольства ФРН в Україні – нині він відновлений і є активно функціонуючим осередком культури обласного центру, де часто відбуваються різні заходи, спрямовані на посилення міжетнічного спілкування на Буковині).

Зростання кількості членів спільноти та географія їх розселення сприяли розвитку таких установ. Духовні та релігійні потреби німці задовольняли у молитовних будинках–кірхах, розміщених у багатьох населених пунктах⁹.

Успішному розвитку спільноти буковинських німців сприяло й те, що вони мали міцний захист і підтримку з боку Німеччини в особі німецького консульства, яке розміщувалося в Чернівцях. Завдяки діяльності консульства Німеччина мала змогу активно впливати на покращання умов проживання і допомагати розвитку спільноті. Незважаючи на те, що в період румунського панування на Буковині румуни вважали себе панівною нацією, а інші нації всіляко утискували, буковинські німці були в досить вигідних умовах. Вони користувалися певними правовими і фінансовими привілеями, а це породжувало в них лояльність щодо румунської влади і її функціонерів. Німці мали право (і використовували його) делегувати своїх представників – депутатів до вищих румунських владних органів, зокрема до Національних зборів, мали свої національні школи тощо¹⁰.

Отже, до встановлення радянської влади на Буковині німецька спільнота мала всі умови для розвитку і, відповідно, їх реалізовувала.

Толерантні взаємини між представниками різних націй Буковини, добре ставлення до німецької спільноти, повага до турботливого ставлення німців до господарства, інших видів діяльності викликали на загал шану до них. Тому у інших націй склалася заслужена повага до способу життя і культури німецької спільноти і не викликає

сумніву, що саме ці якості пригадували респонденти, коли позитивно відповідали на запитання даного дослідження.

¹ Буркут І. Проблеми етнічної толерантності у поліетнічному середовищі (на прикладі єврорегіону “Верхній Прут”) // Єврорегіони: потенціал міжетнічної гармонізації. Збірка наукових праць. – Чернівці: Букрек, 2004. – С. 191.

² Добржанский А.В. “Буковинизм” как разновидность регионального самосознания в Австро-Венгрии конца XIX – начала XX вв. // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – М., 1997. – С. 75–76, 82.

³ Бурдяк В.І., Ротар Н.Ю. Образ німців і Німеччини у громадській думці населення краю (на матеріалах Чернівецької області). Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – 152 с.

⁴ Жуковський А. Історія Буковини. Ч. I. – Чернівці: Час, 1991. – С. 92.

⁵ Осачук С. Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.). – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – С. 57.

⁶ Там само.

⁷ Державний архів Чернівецької області, ф. Р 3, оп. 1, спр. 65, арк. 5.

⁸ Там само. ф. Р 1, оп. 1, спр. 48, арк. 1.

⁹ Там само. ф. Р 623, оп. 2, спр. 47, арк. 5, 10, 19, 22, 24, 25.

¹⁰ Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф.1, оп. 23, спр. 32, арк. 7.